

Το Πνευματικό Ξεκίνημα της Ελληνικής Επανάστασης

Στα μέσα του Σεπτεμβρίου 1814 στην Οδησό, τρεις έλληνες έμποροι, ο Νικόλαος Σκουφάς, ο Αθανάσιος Τσακάλωφ και ο Εμμανουήλ Ξάνθος, αποφάσισαν την ίδρυση της Εταιρείας των Φιλικών. Τον Απρίλιο του 1820 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης αναλαμβάνει την αρχηγία της εταιρίας και επιδίδεται στην οργανωτική εργασία για το ξεκίνημα του αγώνα. Τελικά, στις 22 Φεβρουαρίου 1821, με μια μικρή συνοδεία πέντε ατόμων, περνάει τον ποταμό Προύθο, το σύνορο μεταξύ της Ρωσίας και των παραδουνάβιων ηγεμονιών που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και εκεί εκδίδει στις 24 Φεβρουαρίου την Προκήρυξη «Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος» η οποία θεωρείται η επίσημη κήρυξη της Επανάστασης, παρά την αποτυχία του στρατιωτικού εγχειρήματος της Φιλικής Εταιρείας στις παραδουνάβιες ηγεμονίες.

Δεν θα μπορούσαμε να ξεχάσουμε τους ανθρώπους που οργάνωσαν και στήριξαν τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα στα πρώτα του βήματα. Ούτε βεβαίως την παλικαριά, τον ηρωισμό, τη φιλοπατρία και το πάθος αγωνιστών όπως οι Υψηλάντης, Κολοκοτρώνης, Διάκος, Μπότσαρης, Ανδρούτσος, Κανάρης, Καραϊσκάκης, Παπαφλέσσας, Μπουμπουλίνα, Νικηταράς, Μαυρογένους, ούτε και όλο το ελληνικό αίμα που χύθηκε για να είμαστε εμείς σήμερα ελεύθεροι.

Στη σημερινή όμως παρουσίαση θα ήθελα να τιμήσω έναν άλλον επίτονο και σκληρό αγώνα που έλαβε χώρα εντός και εκτός του ελλαδικού χώρου και προηγήθηκε της Ελληνικής Επανάστασης. Τον πνευματικό αγώνα και την αγωνία κάποιων ανθρώπων να στηρίξουν το γένος με την παιδεία. Ανθρώπων που είχαν βαθειά μέσα τους την πεποίθηση ότι η παιδεία θα φέρει ελευθερία. Είχαν διαπιστώσει, άλλωστε, ότι ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός με την ώθηση που έδωσε στις θετικές επιστήμες, τη λογική, τη φιλοσοφία αλλά και τις ιδέες της ανεξιθρησκείας, της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της αρετής είχε προετοιμάσει τη Γαλλική Επανάσταση το 1789.

Στη σκοτεινή περίοδο των πρώτων χρόνων μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το υπόδουλο γένος φαινόταν καταδικασμένο σε απομόνωση κάτω από έναν δυνάστη πολιτιστικά κατώτερο. «Όλα έλειψαν, όλα εξηφανίστησαν... πού πλέον σχολεία ελληνικά! Πού Ακαδημίες Επιστημονικά... που διδάσκαλοι ή εν συντόμω πού γλώσσα ελληνική!» Όλα έπρεπε να ακολουθούν τις υποδείξεις και τις επιθυμίες μιας αυθαίρετης και αυταρχικής εξουσίας.

Στα πρώτα βήματά του το υπόδουλο γένος στηρίχθηκε σε κάποιες ατομικές προσπάθειες που έγιναν κυρίως από ανθρώπους της εκκλησίας όπως ο Μελέτιος Πηγάς, ο Μάξιμος Μαργούνιος, ο Γαβριήλ Σεβήρος, ο Θεόφιλος Κορυδαλέας, ο Κύριλλος Λούκαρης και άλλοι. Το δρόμο όμως προς το Νεοελληνικό Διαφωτισμό άνοιξε ο καλόγερος Κοσμάς ο Αιτωλός που στάθηκε μεγάλος παιδαγωγός και κήρυκας της χριστιανικής πίστης. Πίστευε βαθιά μέσα του ότι η παιδεία κρατά άγρυπνη τη συνείδηση και μάχεται ενάντια στο πηχτό σκοτάδι της αμάθειας. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός έκανε μεγάλες περιοδείες στην ελληνική ύπαιθρο γιατί έβλεπε ότι εκεί οι άνθρωποι, ακόμα και οι ιερείς, μην αντέχοντας τα δεινά αλλαξοπιστούσαν. Τα πύρινα κηρύγματά του για τη δικαιοσύνη, την αξιοπρέπεια, την παιδεία είχαν σκοπό το φωτισμό του γένους. Μέσο δε για την πραγματοποίηση αυτού του σκοπού ήταν η ίδρυση σχολείων. Στις περιοδείες του στη Θράκη, την Ήπειρο, τα Επτάνησα, την Αλβανία, τη Δυτική Μακεδονία και τη Δυτική Στερεά ίδρυσε τουλάχιστον 100 σχολεία μέσα σε 16 χρόνια.

Ο ίδιος δεν έγραφε τα κείμενά του και τα λόγια του παραδόθηκαν από μεταγενέστερες καταγραφές ακροατών του από μνήμη, με αποτέλεσμα να είναι αδύνατον να ανακτηθεί με ακρίβεια το ύφος και οι

ιδέες του. Για να καταστήσει το μήνυμά του κατανοητό κήρυττε στην απλή καθημερινή γλώσσα του λαού, χρησιμοποιώντας οικεία κοινωνικά παραδείγματα που καθιστούσαν τα κηρύγματά του ιδιαίτερα παραστατικά και αφηγηματικά.

Έλεγε: «δε βλέπετε όπου το γένος μας αγρίευσεν απ' την αμάθεια κι εγίναμεν όλοι ωσάν θηρία; Διά τούτο σας συμβουλεύω να κάμετε σχολείο. Να σπουδάσετε και εσείς αδελφοί. Το σχολείο φωτίζει τους ανθρώπους».

Τόνιζε επίσης: «Καλύτερον, αδελφέ μου, να έχεις ελληνικόν σχολείον εις την χώραν σου, παρά να έχεις βρύσες και ποτάμια. Και ωσάν μάθεις το παιδί σου γράμματα τότε λέγεται άνθρωπος».

Οι κλέφτες και οι αρματωλοί δεν γνώρισαν άλλον άγιο εκτός απ' τον Κοσμά τον Αιτωλό. Τους μίλαγε για το «ποθούμενο», όπως ονόμαζε την επανάσταση και λογάριαζε πως τα βουνά θα σταθούν η σωτηρία του λαού.

Τα λαϊκά στρώματα των πόλεων και της υπαίθρου συναρπάζονταν απ' τη διδασκαλία του και συγκεντρώνονταν μαζικά να τον ακούσουν, προσπαθώντας να ανταποκριθούν στα λόγια του. Συμβούλευε: «Κι εσείς γονείς να στέλνετε τα παιδιά σας εις το σχολείον και να τα παιδεύετε με χριστιανικά ήθη, να κάνετε τρόπον εδώ εις την χώραν σας δια σχολείον, να ευρείτε έναν δάσκαλον, να τον πληρώνετε να μαθαίνει τα παιδιά σας, διότι αμαρτάνετε πολύ να τα αφήνετε αγράμματα και τυφλά και μόνο να φροντίζετε να τους αφήνετε πλούτη και υποστατικά. Καλύτερα να τ' αφήσετε φτωχά και γραμματισμένα παρά πλούσια και αγράμματα». Και το απόσταγμα της ιδεολογίας του ήταν «Χωρίς σχολείον περπατούμεν εις το σκότος».

Μεγάλη πνευματική προσωπικότητα του 18^{ου} αιώνα αναδείχθηκε και ο Ευγένιος Βούλγαρης ο οποίος ανέπτυξε έντονη διδακτική και συγγραφική δραστηριότητα στηρίζοντας την παιδεία του ελληνισμού με έργα φιλοσοφικά, θεολογικά και επιστημονικά. Το βιβλίο με το οποίο φιλοσοφικά μόρφωσε το έθνος κι έγινε διάσημος είναι η «Λογική» όπου αναφέρεται σε δυτικούς φιλοσόφους του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα, όπως ο Νεύτωνας, ο Λοκ και ο Καρτέσιος, προκειμένου να ανανεώσει και να διευρύνει τη σκέψη των Ελλήνων.

Μαθητής αυτού υπήρξε και ο Ιώσηπος Μοισιόδακας, άνθρωπος διψασμένος για παιδεία που επεδίωκε να φωτίσει τους μαθητές του διδάσκοντας στην απλή γλώσσα που μιλούσαν και κατανοούσαν οι ίδιοι. Στόχος του ήταν να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με την ουσία του περιεχομένου των κλασικών κειμένων, αλλά και με την επιστημονική και φιλοσοφική σκέψη της Ευρώπης.

Και άλλοι σπουδαίοι φορείς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού συνέβαλαν ποικιλοτρόπως στο φωτισμό και την πνευματική αναγέννηση του έθνους όπως ο Δημήτριος Καταρτζής, ο Δημήτριος Φιλιππίδης, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, ο Ανώνυμος Έλληνας της Ελληνικής Νομαρχίας, ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Θεόφιλος Καΐρης και άλλοι.

Οι πατριώτες που βοήθησαν το ελληνικό έθνος να αφυπνιστεί πνευματικά και να προετοιμαστεί για την Επανάσταση ίδρυσαν σχολεία, άνοιγαν τυπογραφεία, έγραφαν βιβλία, τύπωναν περιοδικά, έκαναν μεταφράσεις για να φέρουν τους Έλληνες κοντά στις γνώσεις της Ευρώπης και τις επιστήμες. Κι αν αρχικά με αυτό το έργο είχαν επιφορτιστεί άνθρωποι της Εκκλησίας, με τον καιρό απλώθηκε και στους κόλπους μιας νέας τάξης ανθρώπων, της αστικής, που είχαν αρχίσει να ταξιδεύουν, να μορφώνονται και να πλουτίζουν.

Ο ελληνισμός λοιπόν άρχισε να δραστηριοποιείται μέσα και έξω από τα σύνορα της τουρκοκρατούμενης πατρίδας. Πρωτοστάτες της πνευματικής προπαρασκευής του έθνους στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αναδείχθηκαν ο Ρήγας Βελεστινλής ή Φεραίος και ο Αδαμάντιος Κοραής. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση του τόπου από τον τουρκικό ζυγό, στα καφενεία, στα σπίτια, στις πολιτείες και τα χωριά έβλεπε κανείς κρεμασμένη μια χαλκογραφία που παράστανε την Ελλάδα γονατισμένη και αλυσοδεμένη με δυο άνδρες που γύρευαν να τη σηκώσουν σπάζοντας τα δεσμά της. Ο ένας ήταν ο Κοραής και ο άλλος ο Ρήγας.

Η εκτεταμένη απήχηση της Γαλλικής Επανάστασης στην Ελλάδα βρήκε τον προδρομικό εκφραστή της στο πρόσωπο του Ρήγα. Σπούδασε στην Ελλάδα και σταδιοδρόμησε στην Κωνσταντινούπολη, στη Βλαχία και τη Βιέννη. Η Βιέννη στάθηκε πραγματική αποκάλυψη για το Ρήγα γιατί εκεί είχαν συγκεντρωθεί πολλά από τα πιο ζωντανά στοιχεία του έθνους. Μετέφρασε σε απλά ελληνικά έργα Γάλλων συγγραφέων κι έγραψε σημαντικά πρωτότυπα έργα.

Στο έργο του «Φυσικής Απάνθισμα δια τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας» δεν επεδίωκε να γράψει ως ειδικός επιστήμονας αλλά ως λόγιος πατριώτης που αγωνιά για το φωτισμό του Γένους, επιχειρώντας να απολυτρώσει το στοχασμό των Ελλήνων από τις προλήψεις. «Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά», έλεγε.

Ο Ρήγας συνέλαβε και διατύπωσε ένα υπερεθνικό σχέδιο εξέγερσης όλων των συνυπόδουλων βαλκανικών λαών με κεντρικό πυρήνα τους Έλληνες και οραματίστηκε τη δημιουργία μιας παμβαλκανικής πολιτικής ενότητας. Με αυτό το κίνητρο εγκαταστάθηκε στη Βιέννη το 1769 όπου θέτοντας σε εφαρμογή το σχέδιό του μύησε στις ιδέες του πολλούς σπουδαστές κι εμπόρους της εκεί ελληνικής παροικίας.

Τύπωσε τα μνημειώδη χαρτογραφικά του έργα τη «Νέα Χάρτα της Βλαχίας», τη «Γενική Χάρτα της Μολδαβίας» και τη «Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος». Με τις εκδόσεις αυτές σχεδίαζε να καλλιεργήσει τη συλλογική συνείδηση των Ελλήνων, να τους φέρει σε επίγνωση της στενής πολιτιστικής τους συνάφειας με την αρχαιότητα και έτσι να γιγαντώσει τον πόθο της ελευθερίας.

Αυτό ήταν το στάδιο της «εθνοδιαφωτιστικής», όπως χαρακτηρίστηκε, προπαρασκευής που απέβλεπε ν' ανοίξει το δρόμο για την ενεργό πολιτική δράση. Αυτή περιλάμβανε την εκτύπωση του σημαντικότερου έργου του Ρήγα, το οποίο είναι η «Νέα Πολιτική Διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας». Σ' αυτό περιλαμβάνεται μια επαναστατική προκήρυξη, η διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, το κυρίως Σύνταγμα του Ρήγα, και ο «ορμητικός πατριωτικός ύμνος» Θούριος που διαδόθηκε ευρύτατα στις λαϊκές μάζες της βαλκανικής κοινωνίας και συνέτεινε στη δημιουργία του κλίματος επαναστατικής αναμονής που κορυφώθηκε το 1821.

Ως πότε παλληκάρια να ζούμε στα στενά,
μονάχοι σαν λιοντάρια στες ράχες στα βουνά;
Σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπωμεν κλαδιά,
να φεύγουμ' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβία;
Να χάνωμεν αδέλφια, πατρίδα και γονείς,
Τους φίλους τα παιδιά μας κι όλους τους συγγενείς;
Κάλλιο' ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή
Παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή!

Στο άρθρο 22 της διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου αναφέρεται: «Όλοι, χωρίς εξαιρέσεις, έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η πατρίς οφείλει να καταστήσει σχολεία εις όλα τα χωρία διά τα αρσενικά και τα θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη».

Ο μαρτυρικός θάνατος του Ρήγα σταμάτησε το πολύπλευρο διαφωτιστικό του πρόγραμμα, η απήχηση όμως της θυσίας του υπήρξε τεράστια σε έκταση και βάθος και ανεξάντλητη σε ιστορική συνέχεια. Το σημαντικότερο μέρος της κληρονομιάς του Ρήγα είναι οι πολιτικές ιδέες που διατυπώνονται στο επαναστατικό μανιφέστο, ιδίως η ιδέα της ισότητας των εθνοτικών ομάδων και η πολυπολιτισμική ιδιότητα του πολίτη που θα πρυτάνευαν στο πολίτευμα της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Οι ιδέες αυτές προσδίδουν στην Επαναστατική σκέψη του Ρήγα μια παράδοση επικαιρότητα στις μέρες μας, που πρέπει ωστόσο να διαφυλαχθεί από παραγνώσεις εθνικιστικού τύπου. Η Ελληνική Δημοκρατία θα ήταν ελληνική με πολιτισμική έννοια, ως πολιτεία στην οποία θα ενσωματώνονταν τα ιδεώδη του δημοκρατικού ελλητισμού του Διαφωτισμού. Με αυτή την έννοια, η πολιτική παρακαταθήκη του Ρήγα συνιστά μήνυμα ισότητας των ανθρώπων, αδελφοσύνης των λαών και έξαρσης των δυνατοτήτων της δημοκρατίας να μεταμορφώνει τις κοινωνίες και να τις θέτει στην τροχιά της ουσιαστικής, και όχι κατ' επίφασιν απελευθέρωσης.

Ο Αδαμάντιος Κοραής αποτελεί χρονολογικά τη λαμπρή κατάληξη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Από το Παρίσι όπου έζησε τα τελευταία σαράντα χρόνια της ζωής του, συνέδεσε τ' όνομά του με τις κύριες εκφάνσεις του διεξαγόμενου πνευματικού αγώνα. Η προτροπή του προς τους λόγιους της πατρίδας και όλον τον ελλητισμό ήταν: σπουδή των αρχαίων κειμένων αλλά όχι δουλική μίμηση γλωσσικών τύπων, μετακένωση της ευρωπαϊκής παιδείας στο ελληνικό κοινό, γλώσσα νέα ελληνική, κατάκτηση της πνευματικής ελευθερίας, καταπολέμηση κάθε δεισιδαιμονίας, εθελοδουλείας, διχόνοιας και τυραννίας. Έλεγε: «Λατρεύω την ελευθερία, αλλά θα ήθελα να τη βρίσκω πάντοτε θρονιασμένη ανάμεσα στη δικαιοσύνη και τον ανθρωπισμό. Ελευθερία χωρίς δικαιοσύνη είναι καθαρά ληστεία».

Το 1805, με χρηματοδότηση των εθνικών ευεργετών αδελφών Ζωσιμά, ο Κοραής εγκαινίασε το σημαντικότερο φιλολογικό του εγχείρημα, την έκδοση της «Ελληνικής Βιβλιοθήκης». Πρόκειται για την έκδοση των κειμένων αρχαίων συγγραφέων, στα προλεγόμενα των οποίων εξέθεσε τις γλωσσικές, πολιτικές, θρησκευτικές και παιδαγωγικές του θεωρίες. Το σώμα των προλεγομένων αποτελεί ένα ανεκτίμητο κεφάλαιο πολιτιστικής κριτικής και στοχασμού επάνω στο νόημα του ελλητισμού. Ο Δημαράς έγραψε γι' αυτόν: «Ο Κοραής δεν είναι επαναστάτης, η σκέψη του δεν είναι επαναστατική, είναι πρόμαχος της εξέλιξης και της προόδου». Η κυκλοφορία των εκδόσεων του Κοραή συντέινε στην καλλιέργεια του πατριωτικού ήθους των Ελλήνων και στην τροφοδότηση των ανερχόμενων προσδοκιών που κορυφώθηκαν στην Επανάσταση του 1821.

Κατά τη διάρκεια του αγώνα ο Κοραής προσπάθησε να ενισχύσει τους μαχόμενους Έλληνες, συμβουλευοντας τους με την αλληλογραφία του να σταματήσουν τις διαμάχες και να ομονοήσουν. Στήριζε τους ανθρώπους που συνέχιζαν τον πνευματικό αγώνα της ανανέωσης της επιστήμης και της εισαγωγής των θετικών επιστημών στην εκπαίδευση. Προέβη σε διαβήματα προς σημαντικές διεθνείς προσωπικότητες με τις οποίες διατηρούσε επικοινωνία με στόχο την προώθηση της ελληνικής υπόθεσης.

Χωρίς αμφιβολία, ο Κοραής είναι μια από τις εμβληματικές πνευματικές μορφές του νέου ελλητισμού. Με στερεή γνώση ολόκληρης της ελληνικής πνευματικής παράδοσης, πίστευε ακράδαντα στην αναγκαιότητα

της ριζικής της αναμόρφωσης, κατά τα πρότυπα του Διαφωτισμού, για να μπορέσει να διαπλαστεί ένα ελεύθερο έθνος με ευρωπαϊκή ταυτότητα. Στοιχείο αυτής της νέας ταυτότητας θα ήταν και η διάρθρωση της νεοελληνικής γλώσσας και η καλλιέργειά της ώστε να γίνει ικανή να εκφράσει μια εκσυγχρονισμένη παιδεία. Με το συγγραφικό του έργο μεταβλήθηκε σε γνήσιο φορέα του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού και σε φρουρό των δημοκρατικών ελευθεριών του ελληνικού λαού. Παρά τις ποικίλες ιδεολογικές χειραγωγήσεις της σκέψης του και την κακοπιστία των αντιπάλων του, που και σήμερα ακόμη αδυνατούν να κατανοήσουν ιστορικά το έργο του, η κληρονομιά των ιδεών του Κοραή μπορεί να συμπυκνωθεί σε δύο λέξεις: κριτική και ελευθερία. Πρόκειται για μια παρακαταθήκη που παραμένει ζωτικής σημασίας για την ελληνική κοινωνία και την ελληνική παιδεία.

Ο αγώνας, λοιπόν, που ξέσπασε την 25^η Μαρτίου 1821 και την οποία εμείς γιορτάζουμε ως ημέρα απελευθέρωσης του έθνους, βασίστηκε σε έναν άλλον αγώνα αναίμακτο αλλά επίπονο: αυτόν που έδωσαν οι πρόγονοί μας στον πνευματικό τομέα. Στοιχεία και προσωπικότητες από τον πνευματικό αυτόν αγώνα θα μπορούσαν να αποτελέσουν επίκαιρα διδάγματα για το λαό μας και να δείξουν ένα δρόμο στους ανθρώπους του πνεύματος και της παιδείας ως προς το ρόλο τους στη συγκυρία που βιώνει σήμερα η χώρα μας.

Σας ευχαριστώ πολύ